

MINTAQAVIY TAFOVUTLARNI BAHOLASHDA KOMPLEKS INDEKSLAR VA INDIKATORLAR TIZIMINI SHAKLLANTIRISH MASALALARI

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti

Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar fakulteti

Turizm kafedrası stajor-o'qituvchisi

Samandarova Mohinur Qadamboy qizi

Annotatsiya: Mintaqaviy tafovutlarni baholashda kompleks indekslar va indikatorlar tizimini shakllantirish masalalari iqtisodiy geografiya, mintaqaviy strategik rejalashtirish va davlat boshqaruvi sohalarida dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Oxirgi yillarda mamlakatlar taraqqiyotida hududlar o'rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlarning chuqurlashuvi, rivojlana olmayotgan hududlarda aholi farovonligining orqada qolishi, iqtisodiy samaradorlik pasayishi kabi salbiy holatlar yuzaga kelmoqda. Ushbu jarayonlarni tahlil qilish, muammolarni aniqlash va barqaror yechimlar ishlab chiqishda esa, aniq, ishonchli va batafsil axborotga asoslangan indikatorlar tizimi hamda kompleks indekslardan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: mintaqaviy tafovutlar, kompleks indekslar, indikatorlar tizimi, hududiy rivojlanish, statistika, baholash usullari, ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlar, hududlar o'rtasidagi farq, iqtisodiy tahlil, boshqaruv mexanizmlari.

Indikator va indeks tushunchalari mintaqaviy baholash amaliyotida keng qo'llaniladi. Indikator – bu ma'lum bir iqtisodiy, ijtimoiy yoki ekologik holatni ifodalovchi o'lchov ko'rsatkichidir. Indeks esa ushbu ko'rsatkichlarning umumlashtirilgan yagona baholar tizimi shaklidir. Mintaqaviy tafovutlarni baholashda indikatorlar tizimi quyidagi asosiy talablarga javob berishi lozim: ular hududlar o'rtasida solishtirish imkoniyatini yaratishi, dinamikada tahlil qilish uchun qulay bo'lishi, statistik va analitik tahlilga mos kelishi va eng muhimi, real iqtisodiy-ijtimoiy holatni aks ettira olishi zarur. Indikatorlar tizimini shakllantirish bir necha bosqichda amalga oshiriladi. Avval davlat, mintaq yoki tarmoq

darajasidagi asosiy vazifalar, ularga erishish uchun zarur bo'lgan natijaviy va jarayon indikatorlari aniqlanadi. Keyingi bosqichda, tanlangan indikatorlarning o'lchov birliklari, ularni hisoblash usullari va axborot manbalari aniqlanadi. Bu yerda indikatorlarning monetik va nomonetik, statistik va baholoviy turlari bo'lishi mumkin. Misol uchun aholining bandlik darajasi, kishi boshiga to'g'ri keladigan yalpi hududiy mahsulot, ijtimoiy infratuzilma ko'rsatkichlari, ekologik holat baholari va aholi salomatligi sohasidagi ma'lumotlar eng muhim indikatorlar qatoriga kiradi. [1]

Indikatorlar asosida hududlar rivojlanish darajasi va tafovutlarini baholash uchun indekslar tizimi ham shakllantiriladi. Indeksar – bu bir nechta indikatorlarning yagona sonli qiymatga birlashtirilgan ko'rinishi bo'lib, yana bir bor mintaqalar rivojlanishidagi tafovutlarni aniqlash va baholashga yordam beradi. Kompleks indeksar mintaqaviy taraqqiyotning barcha muhim jihatlarini qamrab olgan, har bir indikatorning vaznligi inobatga olinib tuzilgan bo'lishi kerak. Bunday indekslarni shakllantirishda ko'p o'lchovli statistik tahlil, faktor tahlili, normalizatsiya usullari va boshqalar qo'llaniladi. Mintaqaviy tafovutlarni aniqlash uchun eng ko'p qo'llaniladigan indeksar qatoriga hududiy taraqqiyot indeksi, ijtimoiy-ijtimoiy tengsizlik indeksi, iqtisodiy erkinlik indeksi, innovatsion rivojlanish indeksi, sarmoya jalb qilish salohiyati indeksi va boshqa ko'rsatkichlar kiradi. Bunday indeksar tuzulganda, ularning ishonchliligi, aniqligi va hayotiyliigi uchun, birinchi navbatda, indikatorlar o'rtasidagi bog'liqlik, ularning mintaqaning real ahvoriga mosligi ham muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Indeksar yordamida hududlarni guruhlash, hududiy differensialni belgilash, ustuvor muammolar, orqada qolayotgan va tez rivojlanayotgan hududlar aniqlanishi imkoniyati yanada kengayadi. Idoralar, tahlilchilar, tadqiqotchilar hamda davlat boshqaruvi organlari ushbu ma'lumotlardan foydalanib, aniq va maqsadli dasturlar ishlab chiqishlari mumkin. Sifatli indikator va indeksar zamonaviy mintaqaviy siyosatning muhim vositasiga aylanadi.[2]

Kompleks indeksar va indikatorlar tizimini shakllantirishda bir qator muammolar ham yuzaga chiqadi. Eng muhimlaridan biri – statistik ma'lumotlarning yetarli emasligi, ayrim sohalarda statistik ma'lumotlar to'liq va muntazam ravishda yuritilmasligi. Bu holat, indeksar sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Yana bir muhim muammo – indikatorlarning

ma'lum bir mintaqaga xos xususiyatlarini qamrab olmay qolishi yoki ularga haddan tashqari umumiy yondashilayotganidir. Statistik normalizatsiya uchun qo'llaniladigan usullar har doim ham hududlarning real farqlarini yuzaga chiqaravermaydi. Albatta, indikatorlarni tanlash, ularni birlashtirish va indeksni shakllantirishda olib boriladigan metodologiya ochiq va aniq bo'lishi zarur. Indikatorlar va indekslar tizimini har doim zamonaviylashtirib borish, ularga yangi o'sish omillarini qo'shib borish amaliyoti bugungi kun talabi sifatida qaraladi. Individuallashtirilgan, har bir mintaqaning o'ziga xos taraqqiyot sur'ati, resurslari, demografik xususiyatlari, infrastruktura holati va boshqa omillarni qamrab oluvchi indikatorlar tizimi samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Shu ma'noda, kompleks indekslarni ishlab chiqishda mutaxassislarning, sohaga oid ekspertlarning, davlat va nodavlat tashkilotlar vakillarining hamkorligi zarur bo'ladi. Indikatorlar va indekslarni takomillashtirishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan, Big Data, sun'iy intellekt va boshqa innovatsion texnik imkoniyatlardan foydalanish hajmi oshib bormoqda. Bu esa indikatorlar to'plami va indekslarning ishonchliligini kuchaytiradi, hududidagi tafovutlarni yanada chuqurroq tahlil qilish imkoniyatini beradi. Mintaqaviy rivojlanish darajasini baholash va tafovutlarni aniqlash, samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish, barqaror taraqqiyot tizimini yaratishda indikator va indekslar tizimi muhim ahamiyatga ega.[3]

Tarixiy taraqqiyot jarayonida hududlar rivojlanishidagi tafovutlardan kelib chiqib, ko'plab davlatlar o'zining mintaqaviy rivojlanish strategiyalariga asosiy e'tiborni qaratgan. Mintaqaviy tafovutlarni aniqlash va tahlil qilish, har bir hududning yuzaga kelgan iqtisodiy va ijtimoiy holatini to'g'ri baholashga imkon beradi. Bu esa hududiy siyosat samaradorligini oshirish, infratuzilmani takomillashtirish, zamonaviy sohalarni rivojlantirish, ijtimoiy muammolarni bartaraf etish bo'yicha samarali chora-tadbirlarni ishlab chiqishga xizmat qiladi. Kompleks indekslar tizimi islohlarni amalga oshirish, resurslarni adolatli taqsimlash, investitsiya loyihalarini tanlash, davlat subsidiyalarini ajratishda asosiy mezon bo'lib xizmat qilishi mumkin. Bunday tizimlar asosida respublika va hududiy darajadagi strategik dasturlar ishlab chiqiladi, hududlar o'rtasida iqtisodiy va ijtimoiy imkoniyatlarni tenglashtirishga erishiladi, aholi farovonligini ta'minlash,

mintaqalar o'rtasidagi turmush darajasidagi tafovutlarni minimallashtirish mumkin bo'ladi.[4]

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, mintaqaviy tafovutlarni baholashda kompleks indekslar va indikatorlar tizimini shakllantirish hududlar rivojlanishini chuqur tahlil qilish, samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish, mavjud muammolarni to'g'ri aniqlash va barqaror ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga erishishning zamonaviy vositasidir. Indikator va indekslarning takomillashuvi, axborot texnologiyalari yutuqlari bilan uyg'unlashuvi mintaqaviy tafovutlar monitoringini yangi bosqichga olib chiqadi, samarali rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim manba vazifasini o'taydi. Shu bois, kompleks indekslar va indikatorlar real axborotni to'plab, hududlar o'rtasidagi tafovutlarni aniqlab borishda, iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda ajralmas ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduraxmanov, Q., & Bobojonov, A. (2021). "Hududiy rivojlanishda indikatorlar tizimi va uning takomillashtirish yo'nalishlari." Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 5(2), 85-93.
2. Axmedova, M. Sh. (2019). "O'zbekiston hududlari ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini baholash uchun kompleks indeksdan foydalanish." Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil jurnali, 3(4), 122-129.
3. Allaberganova, D. A. (2018). "Hududlar rivojlanishida indikatorlar va ularning ahamiyati." Fan va taraqqiyot, 2(3), 54-61.
4. Axmedov, M. (2020). "Statistik indikatorlar asosida hududiy tafovutlarni baholash masalalari." Iqtisodiyotni boshqarish muammolari, 1(7), 75-83.
5. G'ulomova, G. S. (2017). "Hududiy ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlarni tahlil qilishda kompleks yondashuvlar." Iqtisodiyot va ta'lim, 4(1), 110-117.

6. Jo‘rayev, Sh. (2018). “Mintaqaviy tafovutlar: ularning statistik tahlili va boshqaruvda qo‘llanilishi.” *Iqtisodiy tadqiqotlar*, 8(2), 93-98.
7. Karimov, M. Z. (2021). “O‘zbekiston hududlararo tafovutlarni kamaytirishning institutsional asoslari.” *Hududiy iqtisodiyot va boshqaruv*, 42(6), 60-69.
8. Qodirova, N. (2020). “Mintaqaviy indikatorlar va kompleks indekslni shakllantirish metodologiyasi.” *O‘zbekiston iqtisodiyoti va innovatsion rivojlanish*, 6(4), 77-84.